

כרחם אב על בנים

מים ראשונים: כבר נגענו מעט בנושא רחמי האב על הבן בדברינו [אם כבנים אם כעבדים](#) במועד זה. הפעם נתמקד בבנים בלבד, ברחמים של האב על הבנים והבנות. האם בא הפסוק לומר שרחמי האב גדולים מרחמי האם, או שמא אדרבא, האב שבד"כ מייסר את בנו, ראה דברינו [חושך שבטו שונא בנו](#) בפרשת שמות, גם הוא סופו לרחם על בנו. ואולי אין צורך להשוות ולערוך רחמי מי גדולים יותר. אנו מבקשים בפשטות שהקב"ה ירחם עלינו שהרי הוא אבינו.

כְּרַחֵם אֲבָ עַל בְּנָיִם רַחֵם ה' עַל יִרְאָיו: (תהלים קג יג).¹

וְעַתָּה ה' אֲבִינִי אֶתְּהַלְּלֵנִי וְאֶתְהַלְּלֵנִי וְאֶתְהַלְּלֵנִי וְאֶתְהַלְּלֵנִי וְאֶתְהַלְּלֵנִי וְאֶתְהַלְּלֵנִי: (ישעיהו סד ז).²

כִּי אֶתְהַלְּלֵנִי כִּי אֲבָרְהֵם לֹא יִדְעֵנוּ וְיִשְׁרָאֵל לֹא יִכְיָרְנוּ אֶתְהַלְּלֵנִי אֲבִינִי גֹאֲלֵנוּ מֵעוֹלָם שְׁמֵךְ: (ישעיהו סג טז).³

אִזְ נִדְבְּרוּ יִרְאֵי ה' אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וַיִּקְשְׁבּוּ ה' וַיִּשְׁמַע וַיִּכְתֹּב סֵפֶר זְכוֹרוֹת לְפָנָיו לְיִרְאֵי ה' וַלְחֹשְׁבֵי שְׁמוֹ: וְהָיוּ לִי אֲמַר ה' צְבָאוֹת לַיּוֹם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה סִגְלָה וְחִמְלָתִי עֲלֵיהֶם פֶּאֶסֶר יַחְמַל אִישׁ עַל בְּנוֹ הַעֲבָד אֲתוֹ: (מלאכי ג טז-יז).⁴

מסכת סנהדרין דף עב עמוד ב – דין הבא במחירת⁵

תנו רבנן: אין לו דמים אם זרחה השמש עליו ... אם ברור לך הדבר כשמש שאין לו שלום עמך - הרגהו, ואם לאו - אל תהרגהו. תניא אידך: אם זרחה השמש עליו דמים לו ... אם ברור לך כשמש שיש לו שלום עמך - אל תהרגהו, ואם לאו - הרגהו. קשיא סתמא אסתמא!⁶ - לא קשיא, כאן - באב על הבן, כאן - בבן על האב.⁷

פסיקתא דרב כהנא פיסקא יט אנכי אנכי – מי הוא רחמן שבאבות

¹ מפרש רד"ק על הפסוק: "כי אין רחמים גדולים כרחמי האב על הבן". ראה המשך הפסוקים שם: "כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו: אנוש כחציר ימיו כצצית השדה כן יציע: כי רוח עברה בו ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו" ששולבו בתפילת נתנה תוקף. ולפני הפסוק שהבאנו לעיל, פסוקים על סליחה ורחמים: "הסלח לכל עונתי הרפא לכל עונתי: הגואל משחת חייכי המעטרני חסד ורחמים: ... רחום וחנון ה' ארך אפים ורב חסד" ועוד. ראה שם.

² והפסוק הסמוך שם: "אל תקצף ה' עד מאד ואל לעד תזכר עון הן הבט נא עמך כלנו". פסוק זה שייך לכאורה לנושא [כחומר ביד היוצר](#) עליו הרחבנו ביום הכיפורים. אך ראה תרגום המיוחס ליונתן על הפסוק, בפרט חלקו הראשון: "ואת יי רחמך עלנא סגיאינן פאב על בנין, אנחנו פאב על בנין ואת גרינתא ועובד גבורתך פולנא". ופירוש רד"ק: "ועתה ה' - אף על פי שחטאנו לפניך, אנחנו בניך ואתה אבינו והאב לא יזנח הבן ואף על פי שחטא לו". ופירוש מצודת דוד שם: "ועתה ה' - רוצה לומר, על כל זה הלא אתה אבינו ודרך האב לרחם על הבן". ובשמות רבה להלן נראה עוד איך פסוק זה קשור לנושא שלנו.

³ גם פסוק זה ניתן לצרף בהסתמך שוב על תרגום יונתן שגם מסביר את הביקורת המשתמעת כאן על אברהם ויעקב: "ארי אתה הוא דרחמך עלנא סגיאינן פאב על בנין, ארי אברהם לא אסקנא ממצרים וישראל לא עבד לנא פרישן במדברא, אתה הוא יי רחמך עלנא סגיאינן פאב על בנין פרקנא מעלם שמך" ורש"י שמסביר: "כי אתה אבינו - ועליך להביט ולראות בצרותינו: כי אברהם לא ידענו - בצרת מצרים: וישראל לא יכירנו - במדבר כי כבר נסתלקו מן העולם. ואתה ה' אבינו בכלם נעשית לנו אב". ועוד נשוב גם לפסוק זה להלן.

⁴ גם כאן חוזר מוטיב האב החומל על בנו, אבל בדגש על "יראי ה'", על מי שמוכן גם לקחת על עצמו מחויבות. ראה פירוש רד"ק לפסוק: "העובד אותו - האב חומל על כל בניו כמו שאמר כרחם אב על בנים אבל יותר חומל על העובד אותו".

⁵ נפתח כמקובל בדרשות ובמדרשים בדבר הלכה. ניתן לקיים "ודגלו עלי אהבה", לדלג ולעבור למדרשי האגדה שבהמשך.

⁶ מדובר באדם שעומד כנגד פורץ שבא לגנוב רכוש אבל אין לדעת אם כשיעמדו נגדו הוא עלול גם להרוג את העומד בדרכו. המחלוקת היא מהי "ברירת המחדל", מה הוא המקרה הסתמי. האם סתם פורץ לא ימהר להרוג אם יתנגדו לו ולפיכך אין לבעל הבית רשות לירות בפורץ, אלא אם כן "ברור לך כשמש" שהפורץ גם עשוי להרוג ו"אין לו שלום עמך" (אם הוא חמוש ואלים במיוחד, למשל); או שמא ההפך, סתם פורץ עשוי בהחלט להרוג אם יתנגדו לו ולפיכך יש לבעל הבית רשות לירות בפורץ, אלא אם כן "ברור לך כשמש" שהפורץ איננו אלים ו"יש אין לו שלום עמך" (ילד, אשה, למשל).

⁷ תשובת הגמרא היא שיש להבחין בין אב שבא על בנו שאז "יש לו שלום עמך" כי אב מרחם על בנו ובין בן שבא לגנוב מאביו שעלול גם להרוג אותו. ראה רש"י שמות כב ב פרשת משפטים: "אם זרחה השמש עליו - אין זה אלא כמין משל, אם ברור לך הדבר שיש לו שלום עמך, כשמש הזה שהוא שלום בעולם, כך פשוט לך שאינו בא להרוג, אפילו יעמוד בעל הממון כנגדו, כגון אב החותר לגנוב ממון הבן, בידוע שרחמי האב על הבן, ואינו בא על עסקי נפשות". אולי קשה לנו להפנים הלכה זו בימינו ואולי לא. אין ספק שההלכה כאן מקצינה ומביאה דברים "עד הקצה" כדרכה. ראה המשך הגמרא שם דבריו הקיצוניים עוד יותר של רב שכל מי שיבוא עליו במחירת הוא יעמוד כנגדו, חוץ מרב חנינא בר שילא. ולא משום שהוא צדיק, שהרי אם יבוא לגנוב אין הוא צדיק, אלא משום שאני יודע שהוא מרחם עלי כרחם אב על הבן. זו אכן הלכה "קיצונית" שבאה אולי לחדד מצבים נפשיים וקיצוניים שבני אדם מסוגלים להיקלע אליהם (עקב עוני מחפיר למשל), כולל ביחסי אב-בן, וצריכה עיון נפרד. נחזור לחיקה החם והבטוח יותר של האגדה (שגם היא לעתים מוקצנת. ראה דברינו [המדרש המעצב](#) בדפים המיוחדים).

"כרחם אב על בניו וכו'" (תהלים קג ג). כאיזה אב? תני ר' חייא: כרחמן שבאבות.⁸ ואיזה רחמן שבאבות? ר' עזריה בשם ר' אחא: זה אבינו אברהם. את מוצא, קודם עד שלא הביא הקב"ה מבויל על הסדומיים, אמר אבינו אברהם לפני הקב"ה: ריבון העולמים, נשבעתה שאין את מביא מבויל לעולם. ומה טעמא?⁹ "כי מי נח זאת לי אֶשֶׁר נִשְׁפַּעְתִּי מֵעֵבֶר מִי נֶחַ עוֹד עַל הָאָרֶץ וכו'" (ישעיה נד ט) - מבויל של מים אין את מביא, שמא מבויל של אש את מביא? ומה את מערים על השבעה?! "חלילה לך מעשות כדבר הזה" (בראשית יח כה).¹⁰

ר' יהושע בר נחמיה פתר קריא באבינו יעקב, "והוא עבר לפניו וישתחו וגו'" (בראשית לג ג). מהו והוא, עוד הוא הוה בעקא, אמר: מוטב שיפגע בי ולא בבניי.¹¹ ...

אמר ר' שמואל: דרכו של אב לרחם, "כרחם אב על בניו" (תהלים קג ג). ודרכה של אם לנחם, "כאיש אשר אמו תנחמו" (ישעיה סו ג).¹² אמר הקב"ה: אנא עביד דידאב, אנא עבד דידאם.¹³ אנא עביד דידאב, "כרחם אב על בניו". אנא עביד דידאם, "כאיש אשר אמו תנחמו". אמר הקב"ה: "אנכי אנכי הוא מנחמכם" (ישעיה נא יב).¹⁴

בראשית רבה עח ח, פרשת וישלח – האב המגן על ילדיו

"והוא עבר לפניו" זהו שכתוב: "כרחם אב על בניו" (תהלים קג ג). שנה תני ר' חייא: כרחמן שבאבות. ואי זה הוא רחמן שבאבות? ר' יהודה אמר: זה אברהם, אמר אברהם: "חלילה לך מעשות כדבר הזה" (בראשית יח כה), ר' לוי אמר: יעקב: "והוא עבר לפניו" אמר: מוטב שייגע בי ולא בהם.¹⁵

⁸ ר' חייא קובע בסתמיות "כרחמן שבאבות" ולא מציין מי הוא. אפשר לדמיין "מדרש חי" בו יושבים כל החכמים בצוותא ור' חייא 'מתניע' דיון באגדה: מי הוא שראוי לתואר 'רחמן שבאבות'? המילים: "ואיזה רחמן שבאבות?" יכולות להיות עדיין של רבי חייא בפנייתו לנוכחים – המשך המדרש החי, אך סביר יותר שהם של 'המספר' או עורך המדרש כשזה נכתב לדורות.

⁹ כאן במובן של 'מה הסמך?' מנין לך דבר זה שהקב"ה נשבע שלא יביא עוד מבויל על העולם?

¹⁰ אברהם הוא הרחמן שבאבות, אומר ר' עזריה בשם ר' אחא, בשל עמידתו התקיפה כלפי הקב"ה בניסיונו להציל את סדום. בנושא זה הארכנו לדרוש בדברינו [שבועות נח – קץ העונש הטוטאלי?](#) בפרשת נח וכמו כן בדברינו [חלילה לך מעשות כדבר הזה](#) בפרשת וירא. אברהם עומד וטוען כלפי הקב"ה: איך יכול לעשות מה שבדעתך לעשות לסדום. מה שחשוב כאן הוא שהבחירה באברהם כרחמן שבאבות (מה עם גירוש ישמעאל ועקידת יצחק?) מרחיבה מאד את משמעות הפסוק "כרחם אב על בניו". מי הוא "האב"? - אברהם "אב המון גויים". ומי הם הבנים? - אנשי סדום ועמורה! ובעצם כל בני האדם, כל "באי בראשית" (ביטוי שמצאנו במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שמות יב ב בקשר ל"חודש הזה לכם" ולא לכל באי בראשית), וכל "באי עולם" (ביטוי שכיח הרבה יותר). מה שמתקשר עם המשנה בראש השנה א ב: "בראש השנה כל באי העולם עוברים לפניו כבני מרון" (תוספתא ראש השנה א יא שם "בני נומרון") ומשם לתפילת ונתנה תוקף. מה שכמובן נותן תוקף אוניברסלי ורחב ביותר לראש השנה. ראה הביטוי "הוא חותם יחידי לכל באי עולם" (שמות רבה (שנאן) ד ג).

¹¹ ר' יהושע סבור שהפסוק "כרחם אב על בניו" והתואר "רחמן שבאבות" מגיע ליעקב. ועל כך נראה עוד במדרש בראשית רבה שלהלן. בינתיים, נראה את סיכום שתי הדעות הנ"ל במדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) על הפרק (מזמור קג) בתהלים, בשינוי שמות החכמים: "כרחם אב על בניו. תני ר' חייא: כרחמן של אבות. ומי הוא זה? ר' יהודה הנשיא אמר: זה אברהם, שכך היה אומר לפני הקב"ה בשעה שבקש רחמים על הסדומים, שנאמר: האף תספה צדיק עם רשע (בראשית יח כג). ר' ברכיה אמר: כיעקב אבינו, שכן כתיב: והוא עבר לפניו (בראשית לג ג), אמר: מוטב לי שיפגע בי, ואל יפגע בבניי. הוי: כרחם אב על בניו".

¹² פסוק מתוך פרק סו המסיים את ספר ישעיהו ושאלו קוראים כפעמיים בשנה בשבת ראש חודש.

¹³ אני אעשה את שניהם: דידאב – כמו אב, דידאם – כמו אם.

¹⁴ הסיום ב"אנכי אנכי הוא מנחמכם" לא בא רק לחזק את הקב"ה כממלא תפקידה של האם לצד האב, אלא פשוט משום שכל הדרשה היא חלק מפיסקא יט של פסיקתא דרב כהנא "אנכי אנכי הוא מנחמכם". ראה מדרש זה גם בילקוט שמעוני ישעיהו רמז תעד: "אמר הקב"ה: אנכי אנכי הוא מנחמכם - אמר רשב"נ: דרכו של אב לרחם, כרחם אב על בניו, ודרכה של אם לנחם, כאיש אשר אמו תנחמו. אמר הקב"ה: אנא עבדי דאבא ודאמא". ראה מדרש בראשית רבתי על הפסוק בפרשת וישלח "והוא עבר לפניו", שם מובא סיפור על יואב שהעמיד למבחן את דברי דוד בתהלים "כרחם אב על בניו" ועשה ניסיון על זקן שהיו לו שנים עשר ילדים וחי חי עוני, במכירה של בן. הרוצה לפלפל יאמר שהאב שיש לו יותר סמכות (האמנם?) ולפיכך הוא זה שתחילה מרחם ופותח לבן את הדלת חזרה לבית ומשכנע הבן האם היא המחבת והמנחמת והמרגיעה. אבל נראה שהרחמים והניחומים שלובים זה בזה ואין טעם לפלפל יתר על המידה באגדה וברגשות הורים-ילדים.

¹⁵ חזרנו למדרש פסיקתא דרב כהנא לעיל בהשוואה בין אברהם ליעקב מי הוא הרחמן שבאבות. נתמקד ביעקב. האמירה: מוטב יפגע בי ולא בבניי מזכירה את הדרשות על הפסוק "כנשר יעיר קינו" שבשירת האזינו, כגון מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב: "מה נשתנה נשר זה מכל העופות כולם? שכל העופות כולם נותנין את בניהם בין רגליהם, מפני שהן מתייראין מעוף אחר שהוא פורח על גביהם. אבל הנשר הזה, אינו מתיירא אלא מאדם זה בלבד, שלא יזרוק בו חץ. אמר: מוטב שיכנס בו ולא בבניו". ראה דברינו [כנשר יעיר קינו](#) בפרשת האזינו. שבת פרשת האזינו, היא ברוב שנים גם שבת שובה, מכריעה לכאורה כשיטה שיעקב הוא הרחמן שבאבות. אין בכל השירה אזכור של אברהם או יצחק, רק של יעקב (ושל ישראל), כפסוקים בדברים לב ח-ט: "בהנחל עליון גוים שהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל: כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו" (לגבי "למספר בני ישראל", יש נוסח "בני אל" שנמצא במגילות קומראן, היינו הציב גבולות וארצות לכל אומות העולם, ובני יעקב - הם נחלתו). ראה פירוש הרא"ש על הפסוק: "למה אמר יעקב חבל נחלתו יותר מאברהם ויצחק? ויש להשיב כנשר שהוא רחמני על בניו שהוא אומר יגיע בי החץ ולא בבניי. וזה אומר הכתוב: כרחם אב על בניו - וזהו יעקב ... שהרי אברהם נמצא אכזרי שרצה לשחוט את בנו ולא רצה להתפלל עליו. וכן יצחק רצה לקלל את יעקב ויעקב שרחמיו על בניו". ראה גם שאלת הזוהר כך א (בראשית) פרשת ויחי, על יעקב כיצד זה ביקש יעקב מבניו שיקברוהו בארץ כנען ולא נשאר עמם במצרים שתגן זכותו עליהם

מסכת שבת דף פט ע"ב - כי אתה אבינו זה יצחק

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאי דכתיב "כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו, אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך" (ישעיהו סג טז). לעתיד לבוא יאמר לו הקב"ה לאברהם: בניך חטאו לי. אמר לפניו: ריבונו של עולם - ימחו על קדושת שמך. אמר: אימר ליה ליעקב דהוה ליה צער גידול בנים, אפשר דבעי רחמי עליהו.¹⁶ אמר ליה: בניך חטאו. - אמר לפניו: ריבונו של עולם, ימחו על קדושת שמך. - אמר: לא בסבי טעמא, ולא בדרדקי עצה.¹⁷ אמר לו ליצחק: בניך חטאו לי. - אמר לפניו: ריבונו של עולם, בני ולא בניך? בשעה שהקדימו לפניך נעשה לנשמע, קראת להם "בני בכוריי" (שמות ד כב), עכשו בני ולא בניך? ועוד, כמה חטאו? כמה שנותיו של אדם - שבעים שנה ... פתחו ואמרו (בני ישראל): "כי אתה אבינו". אמר להם יצחק: עד שאתם מקלסין לי - קלסו לקב"ה, ומחוי להו יצחק הקב"ה בעינייהו. מיד נשאו עיניהם למרום ואומרים: "אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך".¹⁸

ספרי במדבר פרשת בהעלותך פיסקא קה - לאב קשה לראות בעונש בנו (בתו מרים)

"והענן סר מעל האהל". משל למלך בשר ודם שאמר לפדגוג: רדה את בני, אבל מְשַׁאֲלֶךְ לִי דָּהוּ, מפני שרחמי האב על הבן. והרי דברים קל וחומר: אם חס המקום על הצדיקים בשעת כעס, קל וחומר בשעת רצון, שנאמר: "כה אמר ה' בעת רצון עניתיך" (ישעיהו מט ח).¹⁹

בראשית רבה נד ב, פרשת וירא - עד דור שלישי

"ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי ולניני ולנכדי" (בראשית כא כג) - עד כאן רחמי האב על הבן. אמר ר' אבא: עד כאן לאחים השותפים.²⁰

מסכת סוטה דף מט עמוד א - יחסי סבא-אבא-בן²¹

רב הונא מצא תמר ריחנית, לקחה ופְּרָכָה בסודרו. בא רבה בנו, אמר לו: מריח אני ריה של תמר ריחנית (חיננית). אמר לו: בני, טהרה יש בך.²² נתנה לו. בינתיים, בא אבא בנו,²³ לקחה ונתנה לו. אמר לו: בני, שמחת

שם: "רבי יוסי אמר: כיון דיעקב הוה ידע דבנוי ישתעבדון בגלותא תמן במצרים, אמאי לא אתקבר תמן בגין דיגין זכותיה על בנוי? אמאי בעא לאסתלקא מתמן? והא כתיב: כרחם אב על בנים, אן הוא רחמנותא?". ועונה שם מה שעונה, ראה שם.

¹⁶ אמר הקב"ה: אומר ליעקב שהיה לו צער גידול בנים, שבניו חטאו, אולי הוא יבקש עליהם רחמים.

¹⁷ אין עצה טובה ואין תושיה, לא בסבא-בזקנים (אברהם) ולא בצעירים (דודקי, יעקב).

¹⁸ אחרי שני המדרשים לעיל שמתווכחים מי הוא הרחמן שבאבות (והנטייה ליעקב לצד הביקורת עליו כנ"ל), אי אפשר שלא להביא מדרש זה המשבח את יצחק אבינו, את "הסנדוויץ" שכלוא ונחבא במרבית המדרשים (גם בהיקף הפסוקים והפרשות במקרא) בין דמות האב ודמות הבן הדומיננטיים. דרשה זו מוכנה לשים בפי אברהם ויעקב את המילים הקשות: "יימחו על קדושת שמך" ובלבד לפאר את יצחק. אבל יצחק דוחה את הפנייה הזו ואומר: "קלסו לקב"ה" ולפיכך חוזרים בני ישראל ואומרים: "אתה ה' אבינו גואלנו מעולם שמך". ראה פירוש רד"ק על פסוק זה: "כי אתה אבינו - והאב לא יתאפק על הבן אלא ירחם עליו מיד". וכבר הארכנו לדון בדמותו המיוחדת של יצחק שלא נטש את הארץ גם בשנים קשות ולא גלה, בדברינו [יצחק אבינו](#) בפרשת תולדות ולא נחזור ונאריך כאן.

¹⁹ האבא מבין שמגיע עונש לבן, אבל לא יכול או רוצה לראות כאשר זה נעשה. "האבא" כאן הוא הקב"ה ר"הבן" הוא מרים. רק אחרי שהסתלקה השכינה הצטרעה מרים. השכינה לא יכלה לראותה הצטרעותה. מנגד, נקוט בידינו הכלל, בעקבות ספר משלי יג כד: "חושף שֶׁבֶטוֹ שׁוֹנֵאֵן בְּנוֹ וְאֶהְבֵּוּ שְׁחָרוּ מוֹסֵר". ראה דברינו [בנושא זה](#) בפרשת שמות. האם האב המרחם והאב המחנך הם סותרים? המדרש לעיל מפריד בין האבא ובין הפדגוג (מי שם הפדגוג בנמשל?), אבל השאלה במקומה עומדת: אבא מרחם ואבא מחנך, הילכו שניהם יחדיו? בא ספר משלי ג יב ואומר: "כִּי אֶת אִשְׁרֵי יִאֲהַב ה' יוֹכִיחַ וְיִכָּאֵב אֶת בְּנֵי יִרְצָה". על פסוק זה יש מדרשים רבים בשבח השילוב של תוכחה ואהבה, ייסורים ורחמים (ברכות ה ע"א, מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה י, ספרי דברים לב ועוד). ראה פירוש רבינו יונה לפסוק במשלי: "וכאב את בן ירצה ... הבן אשר יאהב וירצה מכל בניו, אותו יוכיח מכולם וישקוד על מוסרו, למען יהיה כולו יפה במידותיו ... גם יש לפרש וכאב את בן ירצה - אחר שיוכיח האדם, יוסיף לרצותו, כאב שיוסיף לרחם על הבן אחר התוכחות ולכפול חמלתו עליו".

²⁰ יחסי רחמי אב-בן נמשכים עד דור שלישי, עד סבא-נכד. (גין כאן הוא במשמעותו המקראית, היינו בן. ראה איוב יח יט: "לא גין לו ולא נכד בעמ"). ואגב מוסיף ר' אבא שגם אחים שנעשו שותפים, דרך ירושה משותפת למשל, שהם ממשיכים להחזיק בשותפות סבירה עד שלושה דורות (בע"ה). לגבי סבא-נכד ראה הנחת של יעקב שזכה לראות במצרים את אפרים ומנשה ושל יוסף עצמו, בראשית נ כג: "וַיֵּרָא יוֹסֵף לְאֶפְרַיִם בְּנֵי שְׁלֹשִׁים גַּם בְּנֵי מְכִיר בֶּן מְנַשֶּׁה יְלָדוֹ עַל בְּרַכְי יוֹסֵף". וכפסוק: "[והודעתם לבניך ולבני בניך](#)" - דברינו בפרשת ואתחנן. ובימינו, נראה שזכינו גם לבני ריבועים, כהבטחת הנביא ליהוא, מלכים ב י ל: "... יַעֲן אִשְׁרֵי הַטִּיבִית לַעֲשׂוֹת הַיֵּשָׁר בְּעֵינֵי ... בְּנֵי רִבְעִים יֵשְׁבוּ לָךְ עַל פֶּסַח יִשְׂרָאֵל". נראה שההבטחה ליהוא לבסוף לא התממשה, אבל בימינו הולכת ומתממשת ורחמי אב על בנים נמשכים גם לנינים של היום (ואמר מי שאמר שיחסי סבא-נכד-גין הם רק אהבה בלי תוכחה וחינוך).

²¹ בעקבות המדרש הקודם נעשה אתחנתא קלה ונפתח את חלון בית המדרש לרוח קלה ושובבה (ראה דברינו [בדיחות דעת של חכמים](#) בדפים המיוחדים). נוסח הגמרא להלן הוא בתרגום לעברית עפ"י שטיינזלץ. בעלי תריסין יעיינו במקור שם.

את לבי והקהיתה את שיני. זהו שאומרים האנשים: רחמי (אהבת) האב על הבנים, רחמי (אהבת) הבנים על בניהם.²⁴

שמות רבה כד א, פרשת בשלח

"הלוא הוא אביך קנך הוא עשך וילנך" (דברים לב ו, שירת האזינו). "אביך קנך". אם זכית – "אביך". כשם שהבן מתחטא עם אביו והוא עושה רצונו, כן אתם מתחטאים לפניו והוא עושה רצונכם.²⁵ דבר אחר: אם "אביך" למה "קנך"? ואם "קנך" למה "אביך"? אלא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, הוא מרחם עליהם כאב על בנים; ובזמן שאין עושים רצונו, הוא רודה אותן כעבד. מה העבד בטובתו ושלא בטובתו משמש לאדוניו בעל כרחו, כך אתם תעשו רצונו של מקום בטובה ושלא כרחכם.²⁶

אוצר מדרשים (אייזנשטיין) יתברך עמוד 251 - 252

ואין הקב"ה מדקדק עם כל אומה ולשון אלא עם ישראל בלבד, שנאמר: "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה וגוי (עמוס ג ב). ואפילו חס ושלום מבקשין ישראל לפרוק עולו מהם אין הקב"ה מניחן אלא מקבלים מלכותו עליהם בעל כרחם, שנאמר: "והעולה על רוחכם היה לא תהיה וגוי" (יחזקאל כ לב), ואומר: "חי אני נאום ה' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ... אמלך עליכם" (שם שם לג). ואין הקב"ה מניח את ישראל לעולם, אלא מרחם עליהם כאב, שנאמר: "כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא" (ירמיה לא ת), ואומר: "כרחם אב על בנים", המקום ירחם עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמך.²⁷

שמות רבה מו ד, פרשת כי תשא – למרות הכעס, אין האב יכול להתכחש לבניו

"פסול לך שני לוחות אבנים כראשונים" (שמות לד א).²⁸ זהו שכתוב: "ועתה ה' אבינו אתה, אנחנו החומר ואתה יוצרנו" (ישעיה סד ז) - אמר הקב"ה לישראל: עכשיו אני אביכם! כשראיתם עצמכם בצרה קראתם אותי "אבינו" ... אתמול הייתם עובדים עבודת כוכבים וקוראים אותה "אבי", שנאמר: "אומרים לעף אבי אתה" (ירמיה ב כז) ... אמרו ישראל: ריבון העולם, אתה הכתבת לנו: "הנה כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל" (ירמיה יח ו), לכך אף על פי שאנו חוטאים ומכעיסים לפניך אל תסתלק מעלינו למה שאנחנו החומר ואתה יוצרנו ...²⁹ כיון שראו עצמן בצרה, התחילו מבקשים מהנביאים שיבקשו עליהם רחמים מן

²² הקשר בין טהרה (הקפדה על דיני טהרה) וריח או טעם בפירות קשור להתדרדרות בטבע ובאדם בעקבות החורבן, כמתואר בסוף מסכת סוטה (פרק ט). ראה משנה יג שם שעליה בנוי סיפור זה: "ר"ש בן אליעזר אומר: הטהרה נטלה את הטעם ואת הריח המעשרות נטלו את שומן הדגן". מכאן שמי שיש לו חוש ריח מפותח (גם טעם?) יש בו רוח טהרה.

²³ "אבא", זה שמו הוא הבן של רבה והנכד של רב הונא.

²⁴ רב הונא נותן את התמר שמצא לבנו, אך זה נותן אותה לבנו שלו. רב הונא סונט ברבה בנו ששימח את לבו אבל הקהה את שיניו והגמרא מסיימת באמרת העם שהאב מרחם על בנו אבל הבן מרחם יותר על הבן שלו. נראה שאין בכך כל תמיהה. רבה ריחם על אבא בנו בדיוק כמו שרב הונא ריחם על רבה בנו ולא ברור מדוע "הקהה את שיניו". אולי משום שלא זכה לשמח את בנו. אבל סבא יכול גם לשמוח עם הנכד, לא כך? ובבראשית רבה לעיל אכן שלושה דורות. ראה שוב דברינו [והודעתם לבניך ולבני בניך](#) בפרשת ואתחנן.

²⁵ נראה שדרשה זו קטועה וחסרה הצלע השנייה: "אם לא זכית", כפי שמצוי במדרשים רבים. אך אפשר שהדרשן רואה ב"קנך" חלק בלתי נפרד מ"אביך" וסבור שבפסוק עצמו אין 'שתי צלעות'. יש רק מצב של בן ואליו צריך תמיד לשאוף, בלי לחשוב על אפשרות אחרת. ושלא כדרשה הבאה.

²⁶ דרשה זו מעמתת את יחסי הקרבה האינטימיים של אב-בן (מתחטא, עושה רצונו, מרחם) עם יחסי המרות של אדון-עבד (רודה, שלא בטובתו, בעל כורחו). יחסי אב-בן הם בוודאי המצב הרצוי והנכון, אבל יש גם מצב של עבד-אדון – יש גם את "קנך" אם לא זכיתם ל"אביך". ובדברינו [אם כבנים אם כעבדים](#) ראינו ששני המצבים אפשריים ולא רק כחלופיים, אלא אפילו בעת ובעונה אחת. כך גם הפסוק במלאכי שהבאנו לעיל: "וְחַמְלְתִי עֲלֵיהֶם כְּאִשֶׁר יְחַמֵּל אִישׁ עַל בְּנוֹ הָעֶבֶד אֶתֹ" ופירושו רד"ק שם: "האב חומל על כל בניו כמו שאמר כרחם אב על בנים אבל יותר חומל על העובד אותי".

²⁷ הסיגומת היא חתימה של הדרשה. גם כאן מדגיש המדרש את השילוב של "בטובה ושלא בטובה", ברצונכם או בעל כרחכם. ראה דברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב שם מובא המדרש שזקני ישראל יושבים בגלות בבל לפני יחזקאל ואומרים לו: נגמרה הברית, והוא עונה להם: "וְהֵעֵלָה עַל רוּחְכֶם הָיוּ לֹא תִהְיֶה אֲשֶׁר אַתֶּם אֲמָרִים נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲרָצוֹת לְשֶׁרֶת עֵץ וְאֲבָן". הברית בין עם ישראל לקב"ה בלתי ניתנת לניתוק, אין מצב שהאדון מכר את עבדו. אבל האם מצב זה של "בעל כורחכם" יכול גם להביא לרחמים או אפילו לאהבה? האם פריקת עול ורדיה יכולים להפוך לרחמים וקרבה מחודשים? נראה שכל הורה שהתנסה בעליות ומורדות הקשר עם הבנים והבנות, כולל מקרים קיצוניים, יודע את התשובה.

²⁸ פרשה מו במדרש שמות רבה מכילה דרשות רבות אשר חוזרות לחטא העגל ומתמקדות בתהליך הריצוי והתיקון של הלוחות השניים שמחצבתם במעשה ידי אדם לעומת הלוחות הראשונים שנחצבו מלמעלה. מוטיב ראשי שם, המחבר מספר דרשות משורשרות, הוא החזרה ליחסי אב ובן שהוא מעניינינו. האם חזרה זו תיתכן וכיצד. ראוייה פרשה זו ללימוד לעצמה בשלמותה.

²⁹ כאן השמטנו קטע שלם שדורש "כחומר ביד היוצר" את מוטיב האדם העשוי מחומר וכוחו של היצר הרע להחטיא אותו. ראה שם טענת העם כלפי "היוצר": "מי גרם לחבית לנטף ולאבד מה שבתוכה? היוצר שהניח בה את הצרוור". ראה דברינו [כתומר ביד](#)

הקב"ה ... אמר הקב"ה: על מי אתם מבקשים? אמרו לו: על בניך. אמר להם: אינם בני! אם עושים רצוני הם בני, ואם לאו אינן בני. אמרו הנביאים להקב"ה: הרי אתה אומר שאינן בניך ובפניהם הם ניכרים, שנאמר: "כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה'" (ישעיה סא ט). מה דרכו של אב שמרחם על בניו אף על פי שסרחו, כך אתה צריך לרחם עליהם. הוי: "ועתה ה' אבינו אתה".³⁰

פרקי דרבי אליעזר פרק ל – אברהם וישמעאל

עוד לאחור שלש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל בנו, ונשבע לשקרה כפעם ראשונה שאינו יורד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם, והגיע לשם בחצי היום, ומצא שם אשתו של ישמעאל, אמר לה היכן הוא ישמעאל, אמרה לו הלך הוא ואמו לרעות את הגמלים במדבר, אמר לה תני לי מעט לחם ומעט מים כי עיפה נפשי מדרך המדבר, הוציאה ונתנה לו. עמד אברהם והיה מתפלל לפני הקב"ה על בנו, ונתמלא ביתו של ישמעאל מכל טוב ממין הברכות. וכשבא ישמעאל הגידה לו אשתו את הדבר הזה, ונדע ישמעאל שעד עכשו רחמי אביו עליו, שנאמר: "כרחם אב על בנים" (תהלים קג יג).³¹

בתי מדרשות חלק א שלוש פסיקות פרק ג

"הבן יקיר לי אפרים". אמרה כנסת ישראל: ריבון כל העולמים, כל ימי הייתי חביבה לפניך והיית מקרובני כבן חביב על אביו. נשאתני במדבר על כנפי נשרים, הולכתני בעמוד ענן יומם ועמוד אש לילה, נתת לי תורה, נהגתני בכבוד ותפארת, רוממת קרני בין האומות, עשית נקמה באויבי. וכן אמר לה הקב"ה: הלוא הנהגתי עמך כאב מרחם, ואת לפני כבן יחיד ואהוב וחביב שיש לו געגועין על אביו. לכך נאמר: "הבן יקיר לי אפרים" – נהפך לבי לרחם עליו מפני שהוא בני יחיד, כמי שאין לו אלא בן אחד והוא עושה רצונו.³²

היוצר ביום הכיפורים. וכל זה במדרש. במקרא לא מצאנו שבני ישראל מתחרטים על חטא העגל ומבקשים סליחה, או אפילו מצטדקים, כמו שמצאנו בחטא המרגלים, ככתוב: "הֲנַנּוּ וְעָלִינוּ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר ה' כִּי חָטְאוּ" (במדבר יד מ). אך לחטא העגל נסלח ולחטא המרגלים לא נסלח, הגם ש"סלחתי כדברך" נאמר להם. ראה דברינו **סלחתי כדברך ואולם** בפרשת שלח לח.

³⁰ כך דברי הנביאים: ישעיהו, ירמיהו ויחזקאל שפסוקים מספריהם נזכרים שם בדרשה. ובהמשך המדרש חוזר המדרש לחטא העגל ומסכם את הדרשה בדברי משה לקב"ה: "אמר משה: עמך הם ואי אתה יכול לכפור בהם ... התרצה להם שהם בניך. מיד נתרצה להם ... הראה למשה שנתרצה להם שהחזיר להם הדברות, שנאמר: פסול לך". ומי שלא נזכר כאן הוא הושע שתחילה אמר: "קרא שמה לא רחמה כי לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל ... קרא שמו לא עמי כי אתם לא עמי ... ואת בניה לא ארחם וכו'", וסופו שאמר: "ואמרת ללא עמי עמי אתה והוא יאמר אליהי: ... כי נער ישראל ואהבהו וממצרים קראתי לבני: ... אהיה כטל לישראל ופרח פשוטה ונד שרשיו כלבנו". ראה דברינו **הושע מורה התשובה** בשבת שובה וכן **פרק ב בהושע** בפרשת במדבר.

³¹ זה חלקו השני והחיובי של הסיפור על אברהם שהתגעגע מאד לראות את ישמעאל ובנו והלך למדבר לחפש אותו (והבטיח לשרה (שמן הסתם לא ראתה מסע זה בעין יפה, שלא ירד מעל הגמל). בפעם הראשונה שהגיע אברהם למאהל ישמעאל קבלה אשתו של ישמעאל את פניו בעין רעה וסופה שגרש אותה ישמעאל ולקח את אשתו השנייה עליה מסופר כאן ושמה פטימה. ראה דברינו **גירוש הגר וישמעאל** בפרשת וירא שם הבאנו את הסיפור בהרחבה. ראה מדרש הגדול בראשית כא כא שמתאר את הנ"ל בלשון דומה: "לימים יצא אברהם אבינו לראות את בנו ולא מצאו ואמר לאשתו תני לי מעט מים. מיד הוציאה לו לחם ומים וקבלתו בסבר פנים יפות. עמד אברהם והתפלל על בנו ונתמלא ביתו מטוב העולם. כשבא ישמעאל הגידה לו את הדבר וידע שעדיין רחמי אביו עליו. וכן הוא אומר כרחם אב על בנים (תהלים קג, יג)". ראה גם פירוש רד"ק בראשית כא יא שלוקח אותנו למעשה הגירוש עצמו: פרשת וירא פרק כא פסוק יא: "וירע הדבר מאד - כי אף על פי שהיה בן האמה בנו היה והיה אוהב אותו כי היה בכורו והיה מרחם עליו כרחם אב על בנים. ובדרך טובה היה הולך, כי הוא גדל עמו ולמדוהו דרך ה', כי אפילו לאחרים היה מלמד ומדריך בדרך טובה כל שכן לבנו, והיה רע בעיניו שיגרשהו מביתו, ולא גער באשתו מפני שלום הבית, כמו שכתבנו בדבר הגר, והיה מצטער על הדבר, והיה סובל מריבת אשתו עד שבא אליו הדבור". כולם מדגישים את רחמי האב על בנים בהקשר לאהבת אברהם את ישמעאל! האם ייתכן שיש כאן הסבר מדוע אנחנו קוראים את פרק כא של בראשית בראש השנה? לא רק בשל פקידת שרה, אלא גם בשל 'עקידת ישמעאל'? פעמיים כבש אברהם את רחמיו – רחמי האב על הבנים בפרק כא אצל גירוש ישמעאל ובפרק כב אצל עקדת יצחק. הרי הוא אברהם אב המון גויים! שניהם מיוצאי חלציו. וכבר עמד פרופ' אוריאל סימון על השוואה מתבקשת זו במספר מאמרים. ראה שוב דברינו **גירוש הגר וישמעאל** בפרשת וירא (הערת שוליים 21) שם הרחבנו מעט ברעיון זה.

³² ראה זוהר מהדורת הסולם - בראשית פרשת ויחי מאמר אל תזכר לנו עונות ראשונים אות תי: "תא חזי, קודשא בריך הוא, ברחמימותא דישאל, רחמים לון, דאינון עדיבא ואחסנתיה, לא מסתפל אחרא בדינייהו, בר איהו בלחודיה, וכין דאיהו מסתפל בדינייהו, אתמלי עלייהו רחמין, בגין דאיהו קאב דרחים על בנים, כמה דאת אמרת: כרחם אב על בנים רחם ה' וגו'. וכין דאשתפח לון חובין, מעבר לון ראשון ראשון, עד דאעבר לון לכלהו מקמיה". תרגום חופשי: הקב"ה ברחמיו לעם ישראל שהם חלקו ונחלתו, רק הוא דן אותם ומתמלא עליהם רחמים כאב שמתמלא רחמים על בניו. וכשהוא מוצא להם חטאים, מעביר אותם ראשון ראשון, עד שעוברים כולם. מדרש זה "מדלג" על ראש השנה ויום כיפור היישר לחג הסוכות שנקרא "ביום הראשון". ראה ויקרא רבה ל ז "ולקחתם ביום הראשון ... בערב ראש השנה גדולי הדור מתעניין והקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהן. ומראש השנה ועד יום הכיפורים היחידים מתעניין והקב"ה מתיר להם שליש מעונותיהן. וביום הכיפורים כולן מתעניין אנשים ונשים וטף והקב"ה אומר להם לישראל: מה שהלך הלך, מכאן נתחיל החשבון. ומיום הכיפורים עד החג כל ישראל עסוקין במצות: זה עוסק בסוכתו זה בלולבו. וביום טוב הראשון של חג כל ישראל עומדין לפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידם ומקלסים לשמו של הקב"ה. והקב"ה אומר להם: מה שהלך הלך, מכאן נתחיל החשבון. לפיכך משה מזהיר לישראל: ולקחתם לכם ביום הראשון". ראה דברינו **מכפור לכפות ומכסה לסוכות**.

שנה טובה ומבורכת
תכתבו ותחתמו לאלתר לחיים טובים
מחלקי המים